

Előző lapszámunkban megjelent írásomban a hagyományos nyugati templom-típusok kereszthajóját tévesen mondtam a mellékhajókhoz hasonlóan az előcsarnok kiterjesztésének. Míg ez utóbbiakról valóban elmondható, hogy a templomon kívüli teret a templomon belül modelláló főhajó „tornácát” alkotják, addig a kereszthajók bevonása a központi liturgikus cselekménybe utólagos visszavetítés. Azokat ugyanis egyrészt a középkori templomépítészet —a kórusnak illetve a szentélynek megfelelően— fallal vagy ráccsal és a mennyezeten nekik megfelelő mélyített boltozással, diadalívvel választotta el a központi terektől, másrészt liturgikus irányuk a főhajóéval párhuzamos volt: a bennük fölépített oltár (amelyhez gyakran apszis tartozott) mindig a keleti falhoz illeszkedett, így belső tagolás és funkció szempontjából nem „keresztelték” a templom kelet-nyugati tengelyét.

Megtévesztő a görögkereszt alaprajzú bizánci templomok keresztházával való párhuzam is. Azok a „kórus”-nak nevezhető funkcionális egység részeként valóban a középpontra irányulnak, míg a latin szertartású templomok kórusa soha nem kerül a kereszthajókba, hanem vagy véget ér azok vonalánál, vagy —ha túlnyúlik rajta— építésetileg elkülönül tőlük.

Termékenyebbnek bizonyulhat viszont a kopt és a korai bizánci mellék-szentélyek bevonása az összetetésbe. Ahogyan keleten három önálló szentély nyílt a második szentélyrekesztő három ajtaja mögött, úgy többnyire a nyugati hagyomány sem egyetlen oltár köré rendezte szakrális tereit. A pogány szentélykörzetekhez hasonlíthatóan a legfontosabb oltáron kívül számos kisebb oltárt emelt a kijelölt területen; a „körzet” szentsége így nem arányosan csökkent a főoltártól a kóruson és a főhajón át a mellékhajók és az előcsarnok felé távolodva, hanem kisebb csomópontokon (amelyek köré újabb „tornácok” rendelődtek) ismét fölfokozódott. Ilyen, a főszentélyt rangban követő csomópontok voltak a mellékhajók keleti végében épült mellékszentélyek. Ezeket rövidítette meg keleti és nyugati irányban a kereszthajókat létrehozó művészet úgy, hogy az alaprajz egésze —belülről legföljebb a tetőszerkezet csatlakozásánál érzékelhető módon— a kereszt jelét alkossa.

A barokk és azt követő építészet a szentélyrekesztők eltávolítása után és a keletelés iránti érzéket elvesztve a kereszthajókat is alárendelte az egyenmű (egyre inkább a stadion vagy a színház eszményéhez közelítő) templomtérnek: oltárait az északi illetve a déli falra tapasztotta, hogy a korábban csak madártávlatból vagy tisztán elméleti szinten érvényesülő kereszt-formát belülről láthatóvá, sőt a liturgikus iránnyal is érzékelhetővé tegye.

A kereszthajók tehát funkcionálisan mellékszentélyek, amelyekhez kórusként vagy előcsarnokként értelmezhető „tornác” csatlakozik: az ideájukat és legmagasabb művészi megvalósulásukat megteremtő gyakorlat szemében a templom egészének kicsinyített leképezései.